

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (XXV, 2005)

CONSTANTIN C. PETOLESCU

Prezenta serie marchează douăzeci și cinci de ani de apariție neîntreruptă a cronicii consacrate epigrafiei Daciei și Scythiei Minor. De asemenea, acest an înregistrează apariția unei culegeri epigrafice (*infra*, nr. 1097), care valorifică o mare parte a patrimoniului epigrafic înregistrat în cele 24 de serii anterioare ale cronicii noastre.

Ca și în seriile precedente, se prezintă separat cele două arii geografice, *Dacia* și *Moesia Inferior* (zona românească: Dobrogea); fiecare secțiune cuprinde bibliografia epigrafică și inscripțiile nou descoperite sau revizuite. După modelul adoptat începând cu seria XIX-XX (1999-2000), prezentăm în prima secțiune și o cronică a descoperirilor epigrafice externe privitoare la istoria Daciei.

A) DACIA

(nr. 1091-1122)

Bibliografie – Generalități

1091. *Corona Laurea*. Studii în onoarea Luciei Țeposu Marinescu, București, 2005, 552 p. (colegiul de redacție: Crișan Mușețeanu, Doina Benea; secretar de redacție: Atalia Ștefănescu); pentru cronica noastră reținem următoarele contribuții:

- Mihai Bărbulescu, *Numen în inscripțiile votive din Dacia*, p. 85-89;
- Doina Benea, *Aurelius Goddes, magister figlinarum legionis*, p. 91-95; vezi *infra*, nr. 1116);
- Dorel Bondoc, *The officina of Ambiurus from Cioroiu Nou, Cioroiși commune, Dolj County*, p. 107-117;

– Dan Isac, *Inscripții votive din Gilău (jud. Cluj)*. (Noi date despre cariera militară a lui *P. Aelius Maximus*), p. 247-257 (vezi *infra*, nr. 1120-1122);

- Eleonora Mancini, *La comunicazione verbale fra i Daci e i Romani*, p. 287-292;

- Carmen Mihăilă, *Dedicații reliefurilor votive din Dacia*, p. 319-326;

– Atalia Ștefănescu, *The Religion of the Soldiers from the legions in Roman Dacia. An epigraphic approach (I)*, p. 501-508.

1092. Doina Benea, Ioana Hica, *Damnatio memoriae în arhitectura romană târzie de la Dunărea de Jos, Timișoara*, 2004, 192 p.

După *Introducere* (politica religioasă în epoca tetrarhiei și legislația creștină în epoca lui Constantin și a urmașilor săi), Doina Benea (cap. 2 și 3), prezintă mai întâi măsurile de desacralizare și cu caracter antipăgân din provinciile de la Dunărea de Jos, apoi urmărește același proces în Dacia, inclusiv reutilizarea monumentelor (epigrafice și sculpturale) ca materiale de construcție. În cap. 4, Ioana Hica tratează despre reutilizarea monumentelor antice în arhitectura funerară de pe teritoriul fostei provincii Dacia (pe baza cercetărilor de la Napoca) (p. 86 și urm.).

S C I V A, tomul 57, nr. 1-4, București, 2006, p. 211-222

1093. Eduard Nemeth, *Armata în sud-vestul Daciei romane - Die Armee im Südwesten des römischen Dakien*, Timișoara, 2005, 225 p.

1094. Irina Nemeti, *Calea Zânelor. Moșteniri antice în mitologia românilor*, Cluj, 2004, 304 p.

1095. Sorin Nemeti, *Sincretismul religios în Dacia eomană*, Cluj, 2005, 423 p.; cu un repertoriu al descoperirilor epigrafice și sculpturale (p. 327-380, nr. 1-348).

1096. Raymund Netzhammer, *Antichitățile creștine din Dobrogea*, București, 2005, 209 p. Ediția originală: *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, București, 1918 Traducere în românește de George Guțu; ediție îngrijită de Alexandru Barnea.

1097. Constantin C. Petolescu, *Inscripții Latine din Dacia*, București, 2005, 332 p. Culegerea cuprinde trei părți:

– I. Diplome militare (nr. 1-9: rectificări și completări la IDR, I; nr. 10-50: diplome descoperite și publicate ulterior);

– II. Inscripții din Dacia Superior și Dacia Inferior (rectificări și completări la IDR II și III/1-6): nr. 51-461;

– III. Inscripții din Dacia Porolissensis (inscripțiile publicate *post CIL III*, deci începând din anul 1903, sau rectificate): nr. 462-805.

Urmează indici (nume de persoane; armata romană; organizare orășenească; viață religioasă; denumiri geografice; împărați romani și casa lor domnitoare; date consulare; cuvinte remarcabile; locul descoperirii inscripțiilor; conținutul inscripțiilor) și concordanțe bibliografice.

Îndată după apariție, am primit scrisori din partea colegilor Radu Ardevan și Nicolae Gudea (Universitatea din Cluj), cu o serie de observații și sugestii. Astfel, R. Ardevan ne atrage atenția asupra unor inscripții, dintre care reținem aici: nr. **59**, numele dedicantului din r. 2 poate fi *C. Nae(vius)*; noi am preferat lectura lui Al. Bărcăcilă, CN: AEM., dar personajul trebuia să aibă *tria nomina* (cum a sugerat R. Ardevan în ActaMN, 21, 1984, p. 105 nota 111), prin urmare *Cn. Aem(ilius) [- - -]nus* (vezi CEpR, V, 326); nr. **183**: în lucrarea sa *Viața municipală în Dacia romană*, Timișoara, 1998, rep. epigr. 506, R. Ardevan acceptă în partea finală a inscripției *ob / honor(em) q(uin)q(uennalitat)is port[us]* (de fapt, lectura lui Al. Bărcăcilă); de asemenea, ni se atrage atenția asupra omiterii unor inscripții de la Napoca (reproduse acum *infra*, nr. 1117-1119). La rândul său, N. Gudea ne atrage atenția asupra unor piese din categoria *instrumentum*, omise sau prezentate eronat.

1098. Ion Stîngă, *Villa rustica de la Gârla Mare. Studiu monografic*, Craiova, 2005, 179 p. (în care sunt cuprinse și cele 49 planșe, cu desene și fotografii). Pentru cronica noastră reținem: un mic fragment de diplomă militară (vezi *infra*, nr. 1110); p. 41, nr. 1, pl. XV/11 (desen): un *mortarium* cu ștampila pe două rânduri, *ARPV / IENIV(s)* (ILD, 89); *ibidem*, nr. 2, pl. IX/1 (desen): alt fragment de *mortarium* cu ștampila *[C]LDONIT[]I Evaresti*, de un tip prezent în multe descoperiri din Dacia (vezi ILD, 144-145, 148, cu bibliografia); câțiva grafiți ceramici (vezi pl. XVIII), înregistrați în CEpR, XVIII, 780 și ILD, 88.

1099. Radu Ardevan, *Die Illyrier von Alburnus Maior: Herkunft und Status*, în: *Ad Fontes ! Festschrift für Gerhard Dobesch zum fünfundsechzigsten Geburtstag am 15. September 2004* dargebracht von Kollegen, Schülern und Freunden (hrsg. Herbert Heftner und Kurt Tomaschitz), Wien, 2004, p. 593-598. Despre acești coloniști, vezi și contribuția lui I. Piso, citată în seria precedentă a acestei cronici (XXI-XXIV, nr. 955).

1100. Idem, *Die Turanii von Sarmizegetusa*, în vol.: *“Eine ganz normale Inschrift”... und ähnliches zum Geburtstag von Ekkehard Weber*. Festschrift zum 30. April 2005 (hrsg. Franziska Beutler und Wolfgang Hameter), Wien 2005, p. 197-202. Vezi și mai departe, nr. 1112.

1101. Idem, *CIL III 1596 – Ergänzung und Andeutung*, în *Hungarian Polis Studies*, 11, 2004, p. 107-113. Vezi *infra*, nr. 1113.

1102. Idem, *Autour de l'inscription CIL III 1474 = IDR III/2, 379*, *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 9/1, 2005, p. 241-249. Vezi *infra*, nr. 1111.

1103. Constantin C. Petolescu, *Albata decursio*, Analele Universității din Craiova. Seria științe filologice, limbi și literaturi clasice, I, 2004, p. 164-169. Articol sintetic pe baza informațiilor lui Tacitus (Istorii, II, 89) și Historia Augusta (*Vita Gallieni*, 8,1), a inscripțiilor de la Heliopolis (CIL III, 6693 și 14387 ff) și Berytus (AnnÉp 1998, 1435).

1104. Idem, *C. Statilius Crito*, StCl 40-41, 2004-2005, p. 251-254. O nouă diplomă militară (publicată de Barbara Pferdehirt, *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Mainz, 2004, p. 71, nr. 23), datând din 20 august 127, atestă pe *C. Statilius Crito*, în calitate de prefect al cohorții *I Thracum Syriaca* din armata Moesiei Inferioare. El era fără îndoială înrudit cu *T. Statilius Crito*, istoricul și medicul lui Traian, menționat în două inscripții (de la Efes și Heraclea Salbake); vezi despre acest medic scriitor: I. I. Russu, StCl 14, 1972, p. 111-128. Prefectul menționat acum era fără îndoială originar tot din Heraclea Salbake din Caria, prin urmare înrudit cu celebrul personaj din anturajul lui Traian.

1105. Idem, *Carierea centurionului M. Calventius Viator*, Pontica 37-38, 2004-2005, p. 195-198.

Personajul este cunoscut mai întâi dintr-o inscripție de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (CIL, III, 7904 = IDR, III/2, 205), cu rangul de *centurio leg(ionis) IIII Flaviae felicis, exerc(itor) eq(uitum) sing(ularium) C(ai) Avidi Nigrini, leg(ati) Aug(usti) pr(o) pr(aetore)* (pe timpul domniei lui Traian). Personajul reapare într-o inscripție de la Gerasa, în Arabia (AnnÉp, 1915, 42): o dedicație către Diana Augusta, pentru sănătatea împăratului Hadrian, pusă de către *equites singulares eius*, sub ordinele lui M. Calventius Viator, centurion al legiunii V Macedonica. După părăsirea autorului, un detașament din legiunea V Macedonica (din armata Moesiei Inferioare) a luat parte la războiul lui Traian contra parților; după război, Viator a fost detașat în garda de *equites singulares* a lui P. Aelius Hadrianus, desemnat legat al Siriei în 117; după ce Hadrian primește domnia, aceeași gardă de corp asigură temporar protecția noului împărat. Viator ar putea să apară și într-o altă inscripție de la Lambaesis, în Numidia (CIL, VIII, 2532 = 18042; ILS, 2487; vezi și AnnÉp, 1974, 724).

1106. Idem, *Drobeta în timpul domniei împăratului Hadrian*, Drobeta, 15, 2005, p. 123-129.

Pentru a evita o invazie barbară peste Dunăre, împăratul Hadrian a decis, îndată după primirea domniei, să dezafecteze temporar podul de peste Dunăre; acesta a fost probabil restaurat în 123, cu ocazia vizitei împăratului în provinciile dunărene, rămânând poate în funcție până în vremea războiului lui Marcus Aurelius cu sarmații și populațiile germanice de la Dunăre (anii 168-180). Cu același prilej, castrul de la Drobeta a fost pus sub autoritatea legatului-guvernator al Moesiei Superioare; din acest motiv, *cohors III Campestris*, garnizoana castrului, apare în diplomele militare din anii 132 (RMD IV, 247), 160 (CIL XVI, 111) și 161 (RMD I, 55) printre trupele provinciei Moesia Superior.

1107. Ioan. Piso, *Sarmizegetusa*, în *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, 26, col. 513-518 (Sarmizegetusa Rhegia și *colonia* romană).

1108. Idem, *La Mésie Supérieure et les débuts de Sarmizegetusa*, în vol.: *Römische Städte und Festungen an der Donau*. Akten der regionalen Konferenz Beograd 16-19 Oktober 2003, Belgrad, 2005, p. 119-124.

De reținut aici, dintre epigrafele citate, cele două conducte de plumb cu inscripție (CEPR XIX-XX, 856; ILD, 288); cifra de pe una dintre conducte (CXXVIII) era o însemnare a numărului de ordine în care trebuiau asamblate conductele; dar cele două nume nu sunt ale unor magistrați municipali, ci probabil ale antreprenorilor unei firme de *plumbarii*. Vezi și ștampilele de pe lingoul ștampilat: *infra*, nr. 1114.

Inscripții recent publicate sau revizuite

(nr. 1109-1122)

1109. Drobeta. Bloc dreptunghiular de calcar din cariera de la Vărănic descoperit în anul 2005 cu ocazia unor lucrări de dragare în albia Dunării, la o distanță de circa 250-300 m de malul fluviului. Dimensiuni: 1,30 × 0,67 × 0,60 m. Textul era încadrat de o ramă, acum distrusă (probabil urmare a

martelării, în vederea reutilizării ca material de construcție; cu această ocazie a fost distrus în mare parte textul din ultimele două rânduri). Litere îngrijit gravate, înalte de 4,5 cm; ligaturi: r. 2 *l + T*, 4 *M + A*, 8 *A + V*, 11 *N + D*. Expus în parcul arheologic din curtea Muzeului Regiunii Porților de Fier.

I. Stîngă, Drobeta 15, 2005, p. 130-133, fig. 1-2 (desen și foto).

D(is) M(anibus)

G(aius) Domit[ius]

Ale[x]an[der],

vet(eranus) leg(ionis) V Ma[c(edonicae)]

5 *[e]x sig(nifero) v[i]x(it) a[nn(is)]*

LXX. G(aius) Dom[i]-

iius Nicos-

tratus, aug(ustalis)

[c]ol(oniae) Sept(imiae) D(robetensis),

10 *p[a]trono*

secundum

[voluntatem]

[testam]e[nti]

Personajele menționate, veteranul C. Domitius Alexander și libertul său G. Domitius Nicostratus, sunt nou cunoscuți în prosopografia Drobetai. Pentru alți militari din această legiune, vezi IDR II, 36 (un centurion în activitate, care ridică piatra funerară a soției sale), 39 *vet. leg. V Mac. ex bf. trib.*, 40 *vet.*, 41 *vet. [e]x bf. cos.*, 67 *vet. cand. L. V M.* Pentru alți augustali, vezi IDR, II, 50 *aug(ustalis) col(oniae)] Drub(etensis)*, 52 *aug(ustalis) m(unicipii) H(adriani) D(robetensis)*; ILD, 56 *aug(ustalis) col(oniae) Drub(etensis)*.

Datorită faptului că numele coloniei apare însoțit de gentiliciul imperial, inscripția poate data în jurul anului 200 (vezi în acest sens și inscripția IDR, II, 5, din timpul lui Caracalla); în inscripțiile de mai târziu, gentiliciul imperial este cel mai adesea omis (vezi astfel IDR, II, 6, 13, 50, 181).

1110. Gârla Mare (jud. Mehedinți). Mic fragment de diplomă militară (*tabella I*), descoperit în cursul săpăturilor la *villa rustica*.

I. Stîngă, *op. cit.* (vezi *supra*, nr. 1098), p. 97, pl. VI/3 și XLVI/4 (desene, cu propunere de reconstituire parțială).

Intus:

[- - - - - II Gallorum Pannon]ica

[et II Fl(avia) Commag(enorum) et II Gall(orum) Dac]ica et

[- - - - - IIII Hisp]ano-

[rum etc.

Extrinssecus:

[Descriptum et recogni]t[um ex tabula]

[aenea quae fixa est Ro]mae [in muro post]

[templum divi Au]g(usti) ad [Minervam]

După dispunerea trupelor reconstituite, micul fragment ar putea data din timpul domniei lui Hadrian (cf. ILD, 34) sau din timpul lui Antoninus Pius (cf. CIL XVI, 90 = IDR, I, 14, anul 144).

1111 (= CIL III, 1474; IDR III/2, 379). *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. Monument funerar (probabil altar), dispărut. Textul transmis de Mezerzius, de la care a fost preluat de Acursius și Lazius, iar de la aceștia de Gruterus. Ultimele două rânduri (7-8) au fost gravate pe latura dreaptă („alio latere”, Gruterus).

N. Gostar, Sargetia 14, 1979, p. 659-661 (care atrăgea atenția că ultimele două rânduri au fost gravate pe latura dreaptă a altarului); R. Ardevan, *loc. cit.* (v. *supra*, nr. 1102), cu o nouă lectură a ultimelor două rânduri.

Textul inscripție de pe fața altarului este următorul:

D(is) M(anibus)

Antoniae Bonosae vix(it) ann[is]

*XXXVII; Aurel(io) Constantio, eq(uiti) R(omano),
dec(urioni) col(oniae) Vimin(acii), vixit annis VL;*

5 *P(ublio) Antonio Viatori, mil(iti) leg(ionis) VI*

Victricis frum(entario), vix(it) ann(is) XVIII;

P(ublius) Anto(nius) Super, infelix pater.

Pe una din fețele laterale, probabil cea din dreapta, s-a adăugat ulterior, după moartea personajului dedicant din textul principal:

P. Ant(onius) [Super, trib(unus) co]h(ortis) III De[l]ma[t]arum,

vix[it] ann[is] [. . .] XXXVIII infelix pater

În IDR III/2. 379, vârsta este reprodusă XXXVIII, iar Ardevan propune [X]XXXVIII ani; dar P. Antonius [- -] era probabil tatăl celor doi purtători ai gentiliciului *Antonius*, morți amândoi înaintea sa; de aceea, vârsta sa ar putea fi mai degrabă [L]XXXVIII ani. Pe de altă parte, N. Gostar citea rangul personajului: *vet(eranus) ex b(e)n(eficiario) trib(uni) co(h)rtis]* etc.

Inscripția ar data către mijlocul secolului al III-lea, datorită mențiunii coloniei *Viminacium* (Ardevan).

1112 (= CIL III, 1511; IDR III/2, 445). *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. Altar funerar de calcar. Dimensiuni: 1,28 × 0,87 × 0,67 m. Textul a suferit unele deteriorări în partea dreaptă (începând cu r. 6), precum și la rândurile finale; literele din ultimul rând sunt gravate pe ramă. Textul reluat și discutat de R. Ardevan, *op. cit. supra* nr. 1100 (însoțit de un desen):

D(is) M(anibus)

*M(arco) Turr(anio) Fron-
toni, dec(urioni) col(oniae),
vix(it) ann(is) XXII,*

5 *et Fanniae Maxi-*

mae vix(it) ann(is) XX

et Turr[a]ni[is] Ant-

onino vix(it) an[is] XX

et Maxi[mo] d[ec(urioni)]

10 *col(oniae) v[i]x(it) an[is] XXX]*

[Tur]ran(ius) Lu[s]tu[s]

dec(urio) col(oniae) m[e]t(ropolis)

et Maxima ei[us]

fil(iis) posu[erunt]

1113 (= CIL III, 1596 «Daciae incertae»; IDR III/2, 249). Altar (?); dispărut. Textul ameliorat de R. Ardevan, *op. cit. supra* nr. 1101 (care consideră că piatra provine de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)

[F]u[lg]ur[a]tor[i] pro

salute sua et su-

orum M(arcus) A[u]r(elius) De-

5 *coratus, dec(urio)*

col(oniae) Aeq(ui), flam(en)

aedil(is) et M(arcus) Aur(elius) [P]hili-

pp[ia]nus d[ec(urio)] col(oniae)

A[e]q(ui) quaest(tor) [...]

10 *v(otum) s(olverunt) l(ibentes) m(erito)*

Perpetuo et

*Corneliano**co(n)s(ulibus) (ante diem) VIII idus**Iunias*

Datare: 25 mai 237. Cei doi consuli erau *L. Marius Perpetuus* și *L. Mummius Felix Cornelianus*; vezi: A. Degrassi, *I fasti consolari dell'Impero Romano*, Roma, 1952, p. 66.

1114. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. Lingou de plumb descoperit în 1994 în cursul săpăturilor din *forum vetus*; de fapt, este vorba de două lingouri suprapuse, care nu au putut fi desprinse. Dimensiuni totale: \hat{h} = 14 cm; L = 60-51 cm, l = 20-12 cm; greutatea; 93,400 kg.

I. Piso, în *Römische Städte* (vezi *supra*, nr. 1108), p. 122-123, fig. 2 (foto).

a) Pe baza mică a lingoului s-a realizat, la turnarea acestuia, o inscripție cu literele în relief, înalte de 3-4,2 cm: *Imp(eratoris) Tr(aiani) me(talla) Ulp(iana)*.

Pe baza mare, după turnare, s-au realizat trei mărci în adâncime:

b) *Imp(eratoris) Tr(aiani) met(alla) [...]*; litere înalte de 1,2 cm;

c) *C(oloniae) U(lpiae) D(acicae) S(armizegetusae)*; \hat{h} = 0,8 cm;

d) *C(oloniae) U(lpiae) D(acicae) S(armizegetusae)*; \hat{h} = 0,8 cm.

Ștampilele *a-b* se referă la numele producătorului: *metalla Ulpiana*, aflate probabil în Dardania (Moesia Superior). Celelalte două mărci, *c-d*, conțineau numele destinatarului, orașul-capitală a noii provincii Dacia.

1115. *Alburnus Maior*. Altar de gresie tufitică, descoperit întâmplător (recuperat în anul 2002); profilatiri pe fața cu inscripție, sus și jos. Dimensiuni: 0,56 × 0,22 × 0,21 m. Sorin Cociș, Gelu Oloșutean, EN 12, 2002, p. 167-170 (foto, desen).

*Mercu(rio)**Plator**Implei**v(otum) s(olvit) l(aetus) l(ibens) m(erito)*

Dedicantul pare a mai fi atestat la *Alburnus Maior*: *Plator Implai* (ILD, 395).

1116 (= IDR III/6, 161 și 163). Cărămizi ștampilate ale legiunii XIII Gemina; rectificări de lectură:

Doina Benea, *op. cit.* (*supra*, nr. 1091).

– IDR III/6, 161, ștampilă cu inscripția pe două rânduri: *Aur(elius) Godes M(- - -) / leg(ionis) XIII G(eminiae)* (litera *S* inversă). Litera stingheră de la sfârșitul r. 1 era citită de Cl. L. Băluță *m(anu)* (dar, în acest caz, numele meșterului cărămidar ar fi trebuit să fie în cazul genitiv). D. Benea (pe baza ștampilei următoare) întregeste *m(agister)*.

– IDR, III/6, 163, ștampila *LEG XIII G / AVR· GODMFI*; în r. 2, inscripția este răsturnată (numai *R* este „normal”). D. Benea propune lectura: *Aur(elius) God(es), m(agister) fi(glinae)*; între alte analogii, autoarea citează IDR, II, 107 (Drobeta): *in figlinis magister*.

1117-1119. Reproducem în continuare trei inscripții de la Napoca, omise din culegerea noastră *ILD* (vezi *supra*, nr. 1097).

1117. *Napoca*. Fragment de bază de statuie imperială; înălțimea: 1,37 m. Literele scad în înălțime de la 9 la 7 cm.

C. Daicovicu, *Dacia 7-8, 1939-1940*, p. 313, nr. 1, fig. 11 (foto); AnnÉp 1944, 39.

*Imp(eratori) C(aes(ari))**M(arco) Iul(io) [Phi-]**lippo [P(io) f(elici) in-]**vict(fo Aug(usto))*5 *pont(i)fici**max(imo), [trib(unicia)]**pot(estate) c(o(n)s(uli))*

res p[ubl(ica)]
col(oniae) N[apoc(ensis)]

1118. Napoca. Frgment de bază de statuie imperială din calcar, înaltă de 1,37 m. Litere înalte între 7-6,5 cm; în r. 6, ligatura *M + A*.

C. Daicoviciu, *Dacia* 7-8, 1939-1940, p. 313, nr. 2 (fără ilustrație); *AnnÉp* 1944, 40.

Marc[iae]
Otacliliae]
Sever[ae]
sanct[iss(imae)]

5 *Augus[tae]*
d(omini) n(ostri), mat[ri Phi-]
lippi n[obilis-]
simi Ca[es(aris)]
et ca[str(orum)]

10 *resp(ublica) col(oniae) [Nap(ocensis)]*

1119. Napoca. Fragment de stelă funerară decorată la colțuri cu acrotere, iar în fronton cu frunze de acant. Dimensiuni: 2,10 × 0,61 × 0,24 m. Litere înalte de 5,5 cm; ligaturi: r. 2 *A + V*, 3 *A + N*, 4 *A + V* și *A + N*.

C. Daicoviciu, *Dacia* 7-8, 1937-1940, p. 314, nr. 3 (fără ilustrație).

D(is) M(anibus)
Aur(elius) Firmus
vix(it) ann(os) XXX
Aur(elius) Iulianus

5 *frater*
b(ene) m(erenti) p(osuit)

1120-1122. Gilău (jud. Cluj). Inscripții apărute în anul 1986, cu ocazia unor lucrări de escavare la noul sediu al primăriei din Gilău. Acum la Muzeul din Cluj.

D. Isac, în *Corona Laurea* (v. *supra*, nr. 1091), p.247-257

1120. Ibidem. Altar de gresie nisipoasă gălbuie, ușor ciobit la partea stângă cu ocazia descoperirii. Dimensiuni: 0,43 × 0,94 × 0,17 m; câmpul epigrafic: 0,21 × 0,18 m; litere înalte de 4,8-5 cm.

D. Isac, *loc. cit.*, p. 248-252, nr. 1, fig. 1 (foto, desen).

Sil(vano) Dom(estico)
P(ublius) A(elius) Max[i]-
mus, s(es)q(uipticarius)

Autorul identifică pe dedicant cu cel din inscripțiile de la Napoca (CIL III, 855) și Ciumăfaia (ILD, 582) (vezi p. 251: „Concluzia este că aproape nimic nu se opune în a-l considera pe P. Aelius Maximus, *sesquiplicarius* de la Gilău, același personaj cu cel ce va ridica inscripția de la Napoca lui I O M (CIL III, 855) și în consecință identic cu înaltul demnitar municipal de la Napoca și poate Sarmizegetusa, devenit *equus Romanus* și administrându-și averea în impozanta sa villă rustică de la Ciumăfaia” (pentru inscripția de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, vezi IDR, III/2, 14; pentru cea de la Napoca, ILD, 554).

1121. Ibidem. Altar de gresie nisipoasă gălbuie, atent finisat; capitelul este prevăzut cu un fronton triunghiular și omat cu elemente vegetale stilizate. Dimensiuni: 0,665 × 0,22 × 0,16 m. Câmpul epigrafic (cu deteriorări): 0,33 × 0,17 m; litere îngrijite, înalte de 3-3,5 cm; în r. 2, ligatura *M+A*.

D. Isac, *loc. cit.*, p. 253-254, fig. 2 (foto și desen).

Helrcjuli
M[ar]o, eq(ues)
[al(ae)] S(ilianae) mis(sicius)
sum[pt(ibus), is) s(uis) ?]

5 *v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*

Trupa menționată staționa în castrul de la Gilău (vezi C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, București, 2002, p. 76-78, nr. 14). Cognomenul *Maro* mai este atestat la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (IDR III/2, 287) și Drobeta (IDR II, 136). Pentru *missicius*, vezi: A. von Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*², Köln – Graz, 1967, p. 78-82; I. Piso, IDR III/5, 475.

1122. *Ibidem*. Fragment de altar din gresie nisipoasă gălbuie; lipsă jumătatea stângă și partea de sus (capitelul). Dimensiunile actuale: 0,75 × 0,20 × 0,20 m. Litere înalte de 5-5,5 cm.

D. Isac, *loc. cit.*, p. 253-254, fig. 3 (foto și desen).

[D]is Pa-
[t]riis
[Au]r(elia)
[V]era

5 *[v(otum) s(olvit)] l(ibens) m(erito)*

Pentru *Dii patrii*, editorul inscripției se gândește la zeii palmirenieni (cf. IDR III/2, 18) de la Ulpia Traiana; ar mai putea fi vorba și de zeii părințești ai maurilor (cf. IDR III/3, 47 de la Micia). În Dacia Porolissensis staționau deopotrivă formațiuni de palmireni și de mauri.

Inscripții externe privitoare la istoria Daciei

(nr. 1123-1127)

1123. Proveniență necunoscută. Fragment de diplomă militară (*tabella I*; dimensiuni: 15 × 12,3 cm). *Constitutio* din anul 131 pentru armata provinciei Mauretania Caesariensis.

W. Eck, A. Pangerl, ZPE 153, 2005, p. 188-194, nr. 1.

Transcriem numai textul cu numele titularului diplomei, un fost pedestraș al cohorței *I Flavia Musulamiorum*, precum și numele soției și copiilor lor:

ex pedite
Diurdano Damanaei filio [Daco]
et Zispier Zurosi fil(iae) uxori eius [...]
et Decebalofilio e[ius]
et Dossachofilio e[ius]
et Comadici filio e[ius]
et Davappier fil(iae) e[ius]
et Daepier fil(iae) e[ius]

Remarcabilă prezența în diplomă a tuturor membrilor acestei familii de daci: tatăl, abia lăsat la vatră, cu un nume autentic dacic (*Diurdanus*: IDRE II, 339; vezi și AnnÉp 1997, 1753 = 1998, 1615 = 2002, 228; pentru patronimic: IDRE II, 420); soția (foarte probabil și ea dacă) și copiii lor (numele *Decebalus* este destul de răspândit, dar celelalte par a fi noi în onomastica geto-dacă). În Tingitana, dacii au constituit se pare un grup însemnat (vezi IDRE II, 469-470), căci impun chiar un toponim: *Aquae Dacicae* (toate datele: C. C. Petolescu, TD 7, 1986, p. 171-172). Vezi și diploma următoare.

1124. Proveniență necunoscută. Fragment de diplomă militară (*tabella II*; 8,1 × 7 cm) privitoare probabil la provincia Mauretania Tingitana.

W. Eck, A. Pangerl, ZPE 153, 2005, p. 197-200, nr. 3 a.

Diploma a fost acordată unui *[ex gr]egale*, cu numele pierdut, *[- - -]refilio* Daco, din *[ala I Aug(usta) Gall]orum c(ivium) R(omanorum)*. Vezi și diploma anterioară.

1125. *Cossura* (oraș puno-roman din insula *Pantelleria* din Marea Mediterană). Patru fragmente de inscripție (două ratașabile) descoperite în anul 2001 în umplutura unei cisterne de pe acropolea orașului.

G. Alföldy, ZPE 151, 2005, p. 193-214, fig. 1-3 (foto), 4 (reconstituire grafică), 5 (foto).

[M(arco) Appuleio M(arci)? filio] Quir(ina) (cognomen, sarcină locală ?)

- [(sarcini locale?), *ad*] *jecto in V*
 [*decurias ab Imp(eratore) Traiano Optimo Aug(usto) (?), prae(ecto)*] *coh(ortis)* [II]
 [Ul]p(iae) Tr[ai]an(ae) Cugern(orum) c(ivium) R(omanorum) (?), *donis donato*
ab Imp(eratore) Traiano
- 5 [Opt]imo Aug(usto) [bello Dacico hasta pura et corona - - -],
 trib(uno) mil(itum) leg(ionis) [II Traia]n(ae) fortis, pr[ae]f(ecto) alae - - - , *proc(uratori)*
 Aug(usti) ab ann[on]a ad Put[er]eolos, prae(ecto) cla[ss]is Alexandrinae (?),
 L(ucius) Appuleius M(arci) f(ilius) Q[ui]r(ina) In]sulanus piissimo p[at]ri
faciund(um) curavit (?)

Inscripția pare să ateste un nou ofițer de rang ecvestru, participant, în fruntea trupeii pe care a condus-o (*cohors I Ulpia Traiana Cugernorum*), la războiul dacic al împăratului Traian și decorat pentru virtute.

1126. Hélène Cuvigny, *Ostraca de Krokodilô. La correspondance militaire et sa circulation. Praesidia du désert de Bérénice*, Cairo, 2005, 286 p. (planșele cu dipinti, p. 211-281).

Dintre fragmentele ceramice trebuie reținute îndeosebi nr. 98, care ne informează despre o formațiune de daci cu statut neprecizat în deșertul Berenicei în Egipt, posibil *ala* sau *cohors*. Târziu, în anul 531, un papir egiptean menționează un *numerus* de daci la Arsinoe (vezi I. I. Russu, *Daco-geții în Imperiul Roman*, București, 1980, p. 36); este probabil vechea trupă, din care a mai rămas doar numele, așa cum este cazul cu *cohors I Ulpia Dacorum* din Syria, devenită *numerus* în epoca târzie (vezi IDRE II, 412). Mai trebuie reținut un important lot de nume dace: 'Αουζιῦας (nr. 71; cf. Οὔεζινας, Cassius Dio 67, 10, 2), Δαμνας (nr. 87; vezi IDRE II, 420), Δεκαίνας (nr. 98; vezi Strabo, VIII 3, 5 și 11; XVI, 2, 39; vezi și o inscripție din Mauretania Tingitana: citată în comentariul la IDRE II, 166), Καγιζα (Κακεισα, Κακισα: nr. 1 și 98; cf. Κειάγισοι, nume de trib dac menționat de Ptolemeu, III 8, 3) etc. Vezi D. Dana, *Les Daces dans les ostraca du désert oriental de l'Égypte. Morphologie des nom grecs*, ZPE 143, 2003, p. 166-186.

1127. Abrittus (Moesia Inferior). Stelă refolosită în zidul fortificației târzii. În fronton este redat un călăreț în galop spre dreapta, purtând o lance în mână, iar deasupra o coroană. În câmpul inscripției, deasupra primului rând, este redată o căruță cu două personaje, iar dedesubt un câine. Ligaturi.

T. Ivanov, S. Stojanov, *Abrittus. Geschichte und Archäologie*, Razgrad, 1985, p. 42 și 47; apud Sven Conrad, *Die Grabstellen aus Moesia Inferior. Untersuchungen zu Chronologie, Typologie und Ikonographie*, Leipzig, 2004, p. 222-223, nr. 356, pl. 81; discuție amplă: Fl. Matei-Popescu, *Un nou veteran de origine dacică de la Abrittus*, Argesis 14, 2005, p. 265-269.

T(it) Ael(io) Dama-
 naeo, vet(erano),
 Atticus et
 Amaranthus,

- 5 lib(erti) et her(edes) ex
 t(estamento) f(ecerunt)

Discuție asupra cognomenului veteranului, de origine dacică: vezi IDRE, II, 420 (= AnnÉp 1996, 1647); vezi și *ostraca* de la Krocodilo (Egipt), *supra*, nr. 1126.

B) MOESIA INFERIOR

(Dobrogea)

(nr. 1128-1139)

Bibliografie – Generalități

1128. Victor Cojocaru (ed.), *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest*, Iași, 2005; dintre studiile publicate, reținem:

- Ligia Ruscu, Carmen Ciongradi, *Die Beziehungen zwischen den Städten in Moesia Inferior und der Provinz Dakien*, p. 269-270;
- Alexander Falileyev, *Celtic Presence in Dobrudja Onomastic Evidence*, p. 291-303;
- Marius Alexianu, *Les inscriptions bilingues privées de Tomi et de Histria*, p. 305-312;
- Roxana Curcă, Nelu Zugravu, «Orientaux» dans la Dobroudja romaine. *Une approche onomastique*, p. 313-329;
- Lucrețiu Mihăilescu-Bîrliiba, Valentina Piftor, *Les familles d'Ancyre à Troesmis*, p. 331-337.

1129. Mihai Ionescu, Gheorghe Papuc, *Sistemul de apărare a litoralului Dobrogei romane (sec. I-VII p. Chr.)*, Constanța, 2005. De reținut o nouă inscripție greacă de la Callatis (p. 108-109), care menționează lucrările de fortificație efectuate în anul 172 (deja publicată în ISM, III, 99); două ștampile tegulare: *LEG(io) V M(acedonica)* (fig. VIII/1) și *Leg(io) XI Cl(udia)* (fig. VIII/2; partea finală nu este clară în fotografie).

1130. Krzysztof Królezyk, *Tituli veteranorum. Veteraneninschriften aus den Donauprovinzen des Römischen Reiches (1.-3. Jh. n. Chr.)*, Poznań, 2005; vezi în special inscripțiile cu veteranii din Moesia Inferior (p. 127-154) și Dacia (p. 155-180).

1131. Alexandru Suceveanu, Mircea Victor Angelescu, *Histria. Ghid album*, Constanța, 2005, 172 p.

1132. Florian Matei-Popescu, *Despre identitatea cohortelor I Bracaraugustanorum equitata și I Bracarorum civium Romanorum*, în *Corona Laurea* (v. supra, nr. 1091), p. 313-318.

1133. Remus Mihai Feraru, *Everghetism și cultură în cetățile grecești din Dobrogea*, în *Corona Laurea* (v. supra, nr. 1091), p. 177-184.

1134. Idem, *Sărbători dionysiace în cetățile grecești din Pontul stâng*, *Pontica* 37-38, 2004-2005, p. 239-252.

1135. Mihai Irimia, *Descoperiri getice în zona Adâncata (com. Alimanu, jud. Constanța)*, *Pontica* 37-38, 2004-2005, p. 319-384; de reținut un bogat lot de amfore ștampilate (Thasos, Sinpe, Rhodos, Cos).

1136. Zaharia Covacef, *Ulmetum 2004 – după 90 de ani*, *Pontica* 37-38, 2003-2004, p. 439-443. Reluarea săpăturilor de către Muzeul din Constanța, la 90 de ani după cercetările ample efectuate de V. Pârvan (1914-1916); situația precară a sitului. Reținem referirea autoarei la două inscripții (p. 443), prezentate de Emilia Doruțiu-Boilă în *corpus*-ul publicat în 1981: ISM V, 65 se află încă între dărâmăturile de la poarta de vest, unde a văzut-o și V. Pârvan în 1913 (nu în Muzeul cetății Histria!); ISM V, 72 (inscripție funerară, pe care E. Doruțiu-Boilă nu a găsit-o în timpul periegezei din 1976, dar care se află la poarta de sud-vest, unde a lăsat-o V. Pârvan).

Inscripții recent descoperite

1137. Noi diplome militare privitoare la armata Moesiei Inferioare (vezi inventarul diplomelor privitoare la această provincie în seria precedentă a acestei cronici, nr. 1077):

- fragment de diplomă din 14 iunie 92 (proveniență necunoscută) (P. Weiß, ZPE 153, 2005, p. 207-213, nr. 1);
- fragment de diplomă din anul 96 sau 97 (proveniență necunoscută) (P. Weiß, ZPE 153, 2005, p. 213-217).

1138. *Tropaeum Traiani*. Fragment de lespede de calcar gălbui, înaltă de 1,68 m și lată de 1,14 m; nu se indică lățimea. Câmpul inscripției este încadrat de un chenar dublu; dimensiuni: 1,19 × 0,89 m. În partea superioară, slabe urme ale unui fronton decorat cu două cercuri aproape terse, având la extremități câte o rozetă (păstrată doar cea din colțul stâng de sus). Jumătatea inferioară a chenarului interior este perforată de un mare orificiu oval, având diametrul cuprins între 0,55-0,65 m.

Litere înalte în r. 1 de 10,5 cm, în celelalte de 7-7,2 cm. Inscripția a fost semnalată de autori mai întâi în localitatea Ion Corvin de lângă Tropaeum Traiani, de unde a fost transportată ulterior (cu care ocazie a fost iarăși deteriorată) la Mănăstirea „Sfântul Andrei” din apropiere.

M. Ionescu, Al. Barnea, Octavian Bounegru, Pontica 37-38, 2004-2005, p. 175-181.

D(is) M(anibus)
C(aius) Valerius Cris-
pus Clau[dius?] ///
Terentius Iul[ianus]/
 5 *V[-----]B XIII*
A[//////////] O?
C[-----] I
//////////
C[//////////] E
 10 *I[//////////] IA*
//////////.////

1139. Capidava. Fragment de stelă funerară de calcar (despicată pe lungime, pentru a fi reutilizată ca material de construcție; se păstrează o porțiune din partea stângă). Stela era prevăzută cu acrotere (se păstrează cea din stânga, cu trei frunze) și fronton (pierdut în cea mai mare parte). Din registrul sculptural se păstrează un fragment de coloană, cu capitel (frunze și rozetă) și bază cu profile; spre dreapta, o piesă de mobilier (probabil o masă pentru ofrandă, cu un platou desupra); în continuare, parte din picioarele unui personaj – probabil cunoscutul servitor din scena banchetului funerar. Câmpul inscripției era cuprins într-un cadru ornat cu curpenul de viță de vie și struguri. Dimensiunile actuale: 1,35 × 0,30 × 0,30 m. Litere înalte în primul rând de 2,7 cm, în celelalte de 3,1 cm. Se păstrează în depozitul arheologic al cetății Capidava.

Ioan C. Opreș, *Un nou monument epigrafic privitor la vexillatio Capidavensium. In memoriam Radu Florescu*, Pontica 37-38, 2004-2005, p. 183-194. Lectura editorului este următoarea (vezi p. 187, nota 16):

Aur(elius) [- - -]
qui [militavit [- - -]
in sa[cro comitatu - - -]
alens[es? prae-]
 5 *positu[s vexillationis]*
Capid[avensium, vixit]
ann(is) [menses - - -]
dies V[- - -]
amic[o - - - et]
 10 *sibi p[os(uit) et con-]*
iux V[- - - et]
Val(erius) V[- - - in]
pac[e requiescit]

Pentru întregirea din r. 5-6, vezi cele două inscripții chiar de la Capidava: ILGR, 220: *pre(positus) e(q[ui]tum)] scut(ariorum) et vexillat(ionis) [C]apidabe[sium]*; 221: *veteranus [- - -] vexillati[onis equitum sc]utari[um]*. Probleme deosebite pune întregirea r. 3-4; după editor: „se poate imagina o reconstituire a numelui trupei în care activează defunctul, pornind fie de la numele imperial (de genul *militēs Gratianenses*, *Valentinianenses*) ori poate cel al garnizoanei (de genul *militēs Novaenses*, *militēs Daphnenses*)” (p. 188).

După părerea noastră, aici poate fi reconstituit numele trupei menționată în garnizoană de *Notitia Dignitatum* (Or., 39,13): *cuneus equitum Solensium, Capidava*; numele trupei provine probabil de la o localitate *Soli*, din Cilicia sau Gallia (vezi M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia și*

Notitia Dignitatum, București, 1983, p. 82); ori poate de la o *ala Solensium*? (despre o trupă cu acest nume, vezi J. Beneš, *Auxilia Romana in Dacia atque in Moesia*, Praga, 1977, p. 13, nr. 35). S-ar putea ca ethnicon-ul trupei să se fi pronunțat în latina târzie *Soalens* - - -; a se compara cu evoluția cuvântului *sol*: prin dezvoltarea lui *o* în *oa*, s-a ajuns (în românește) la cuvântul „soare” (vezi H. Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, București, 1993, p. 137 nr. 112 și p. 178 nr. 148). Prin urmare, reconstituim în r. 2-6: *qui [militavit eques] / in sacro comitatu, ex So] / alens[ibus factus prae-] / positu[s vexillationis] / Capid[avensium]*. Piatra a fost ridicată de amicul defunctului, din al cărui nume a rămas în r. 8 doar prima literă, *V[- -]*, împreună cu soția defunctului, din al cărei nume pare a se fi păstrat iarăși un *V* (r. 11)) și poate și fiul lor, *Val(...)* *V[- -]*. În formula finală preferăm [*in pace [requiescat]*].